

blive en formidabel styrke (s. 93f.). Og (s. 104ff.): i de erobrede områder overtog de skandinaviske ledere de bestående godser og drev dem videre ved hjælp af hærens menige samt englændere. De skandinaviske stednavne synes at afspejle en lidt senere fragmentering af disse store godser – og ikke det oprindelige bosættelsesmønster.

Ikke mindre interessant er kapitlet »The Baltic and beyond«, der bl.a. behandler skandinavernes aktiviteter i Rusland – et kompliceret emne, der i høj grad har savnet en moderne redegørelse set gennem vesteuropæiske briller. Og det er i dette kapitel, man finder denne bogs egentlige provokation (uden hvilken den ikke ville være en rigtig »Sawyer«).

Skandinaverne i Rusland har her skiftet rolle fra købmænd til røvere, skatteopkrævere og lejesoldater, der dog evt. handlede med det gods, de erhvervede sig – lige som det tit skete i vest. Og Gotlands mængder af sølvskatte er ikke vidnesbyrd om vidtforegret handel, men om stor sørøvervirksomhed! Denne tese, hvis baggrund er analyser af sølvskatte, skal der ikke tages stilling til her, men den har naturligvis straks vakt diskussion i Sverige (se f.eks. Ingmar Jansson red.: *Gutar och vikingar*. Stockholm 1983, s. 207ff.; A. Carlsson: *Djurhuvudformiga spännen och gotländsk vikingatid*. Stockholm 1983).

Tesen udtrykker Sawyers grundlæggende syn på vikingetiden: det var den voksende internationale handel, der ved periodens begyndelse var anledning til skandinavernes omsiggribende sørøveri: godt bytte for liden indsats. Siden bredte aktiviteterne sig, geografisk såvel som i indhold. Periodens karakteriserende element var skandinavernes evner til at hente bytte af forskellig art i udlandet. Da det var slut, var vikingetiden slut.

Else Roesdahl

TORBEN GRØNGAARD JEPPESEN: *Middelalderlandsbyens opståen. Kontinuitet og brud i den fynske agrarbebyggelse mellem yngre jernalder og tidlig middelalder*. Fynske Studier XI. Odense bys museer, 1981. 164 s.

Sammen med Erland Porsmose ledede forfatteren i årene 1975-79 et omfattende arkæologisk-historisk projekt om den fynske landsby fra jernalder til 17. årh. En række foreløbige rapporter og fremlæggelser på seminarer og symposier kom hurtigt og vakte opsigt, idet udgravninger i 13 landsbyer ikke viste bebyggelseskontinuitet længere tilbage end til det 10.-11. årh., uanset at de fleste af de pågældende byers navne er ældre. Nærværende afhandling udgør Grøngaard Jepsens endelige fremlæg-

gelse og tolkning af de arkæologiske undersøgelser, og samtidig er udkommet Erland Porsmoses »Den regulerede Landsby« om de fynske landsbyer fra 1700 til 1000 med udgangspunkt i det 17. årh.s matrikler.

Aksel E. Christensen fremhævede i 1969 (i *Vikingetidens Danmark*), at mens landsbyer fra keltisk og romersk jernalder var velkendte for arkæologerne, var der overhovedet ikke fundet bosættelsesspor fra yngre jernalder, og der var ikke i nogen middelalderlig landsby gjort fund bag om det 11. årh., uanset at der var en topografisk sammenhæng mellem de arkæologiske fund fra ældre jernalder og de ældste stednavnetyper. I første halvdel af 1970'erne opdagedes imidlertid en række nye jernalderlandsbyer, herunder flere fra vikingetiden, og i 1975 kunne C. J. Becker derfor give en skitse af landsbyens udvikling i fire faser: vandrelandsbyen fra jernalderens begyndelse til det 2. årh. e.Kr., nye landsbyer i 4.-5. årh., atter nye i vikingetiden, sluttelig den permanente middelalderlige landsby.¹ Det var i denne forskningssituation (som unægtelig rummede en god portion skepsis over for det hidtil på stednavneforskningen baserede billede), at de to unge Odenseforskere påbegyndte deres projekt, som kom til at bekræfte Beckers iagttagelser.

Det vigtigste kapitel i Grøngaard Jeppesens bog gælder de af projektet foretagne arkæologiske undersøgelser i landsbyerne Flemløse i Båg hd., Rønninge i Åsum hd. og 11 byer (heriblandt Kirsinge, nedlagt 1651) i et sammenhængende område på ca. 3 sogne mellem Odense og Kerteminde. Dette områdes afgrænsning og indhold opdager læseren dog først efterhånden, fordi præsentationskortet s. 15 har flere fejl. Bebyggelsen Sellebjerg er således medtaget, uanset at det af beskrivelsen s. 41 (og kortet s. 42) fremgår, at den ligger uden for området. Lokaliteten Klarskov er glemt, selv om der er gravet i den, mens Trellerup og Skinnerup, som der ikke er gravet i, er medtaget, åbenbart fordi de ligger inden for undersøgelsesområdet, således som man er kommet til at definere dette (jf. s. 41).

Undersøgelserne gennemførtes med små udgravningsfelter på 4-10 m² uregelmæssigt placeret inden for bytomterne, nemlig bestemt af, hvor man kunne komme til at grave. I hver af de 3 først undersøgte byer (Rønninge, Flemløse, Marslev) gravedes blot 5 felter og forsøgte stratigrafisk analyse. Den tidskrævende udgravningsform opgaves imidlertid, idet jorden i reglen var for omrodet til, at der kunne registreres en anvendelig stratigrafi. Herefter sattes antallet af udgravningsfelter pr. by op til 7-14. I snit udgravedes 0,2% af bytomtareaerne, således som disse

¹ Henrik Thrane(ed.): *Bebyggelsesarkæologi. Beretning fra et symposium 7.-8. nov. 1975* (Odense 1976), s. 78-83, jfr. s. 92-94.

fremgår af udskiftningskortene fra slutningen af det 18. årh. Langt hovedparten af fundmaterialet (og det eneste daterbare for de ældre perioder) udgjordes af keramikken, og forfatteren giver følgelig en nøje redegørelse for de forskellige keramiktyper og deres datering. Bestemmelsen af keramikfundene viste, at kun 2 af byerne (Rønninge og Ladby) rækker tilbage til vikingetiden, de 10 til det 11.-12. årh., mens Klarskov først frembød keramik fra den senere middelalder, hvor byen nævnes i de skriftlige kilder fra 1383.

I den nedlagte by Kirsinge gjordes udgravningen langt mere omfattende, 1086 m² eller 5,5% af bytomtens formentlige område, dels fordi beliggenheden på åben mark tillod det, dels og især fordi udgravningen dermed kunne fungere som kontrol på samplingsmetoden i de andre byer. Byens keramikfund placerede sig i det almindelige billede, ganske vist med relativt mange fund fra tidlig middelalder, men uden ét skår fra vikingetid. I håb om en lidt snævrere datering end keramiktyperne tillader, ofredes der termoluminiscensmåling på nogle skår fra den ældre middelalderkeramik i Kirsinge resulterende i årstallene 1010 og 1050. En måling på Rønninges vikingetidskeramik placerede denne i vikingetidens slutfase o. 990. Såvel i Kirsinge som i 10 andre byer blev der fundet bebyggelsesspor fra før vikingetiden, de fleste steder fra tiden o. Kr. f., men nogle steder tidligere. I alle byer var der, som Grøngaard Jeppesen fremhæver, tale om fundtomhed i et tidsrum af mindst 800-1000 år bag om den middelalderlige by.

Det andet hovedpunkt i bogen gælder bebyggelsen i yngre jernalder for Fyn som helhed. I 1970'erne lokaliseredes i stigende tempo bebyggelser, i alt 13, som alle, bl.a. ud fra keramikken, bestemtes til vikingetid, nogle af dem muligvis rækkende tilbage til 8. årh., flere af dem fortsættende ind i ældre middelalder før derefter at blive afbrudt. Grøngaard Jeppesen konkluderer, at disse vikingetidsbebyggelser må være middelalderlandsbyernes umiddelbare forgængere, omend man beklageligvis intetsteds endnu har gravet både i en middelalderby og dens formodede forgænger. Et problem udgør derimod, ligesom andetsteds i Danmark og tilgrænsende områder, det 6.-7. årh., på Fyn i al beskedenhed repræsenteret ved 4 gravpladsfund. Problemet skyldes formentlig først og fremmest vanskelighed ved at erkende denne periodes bebyggelser (og keramik), for løsfund af sager i metal (især guld) er der fundet masser af.

Som afslutning på analysen inddrager forfatteren udviklingen i Jylland, Nordvesttyskland og Holland. Alle steder markeres et brud i det 5. årh., et brud, som ikke blot tegner en bebyggelsesforlægning, men også en regulær ødelægning, en regression; og alle steder udmærker det 8.-9. årh. sig ved anlæg af nye landsbyer. Disses senere historie varierer

imidlertid. I Nordvesttyskland nedlagdes ganske vist nogle af disse bebyggelser i det 11.-12. årh., men andre har kontinuitet til nutiden. I Danmark flyttedes bebyggelserne endnu engang, inden de stabile middelalderlandsbyer opstod.

Det er en spændende og ret så revolutionerende tese, som det fynske bebyggelsesprojekt er nået frem til, og Grøngaard Jeppesen argumenterer veloplagt og godt for den. Han har naturligvis også, som han bør have, enkelte forbehold og betænkeligheder. Således hedder det i et indledende afsnit om metode og teknik, at resultaterne fra felt-gravningen kun kan angive en terminus post quem for bebyggelseskontinuiteten (s. 17), og om germansk jernalder med de manglende bopladsfund indrømmer forfatteren, at de mange enkeltfund inden for de samme områder som de ældste landsbynavne *kunne* pege på en pladskontinuitet frem til middelalderbyerne (s. 114). Endelig sammenfattes betænkelighederne s. 115-16 derhen, at sikkerhed for tesen først opnås, når der gives et positivt bevis for den manglende kontinuitet, dvs. når fundne vikingetidsbebyggelser i konkrete tilfælde bestemmes som de umiddelbare forgængere for middelalderbyer. I almindelighed er bogen imidlertid ikke præget af gustne forbehold, hvilket frister anmelderen (uanset han må indrømme sin uformuenhed ud i det arkæologiske) til at fremhæve nogle usikkerhedsfaktorer.

Forfatteren har uden tvivl ret i, at udgravningen i Kirsinge (så godt man kan forvente det, når der ikke foretages en uoverkommelig totaludgravning) viser, at byen kun går tilbage til o. år 1000, selv om dens navn klart er meget ældre. Samtidig kan han pege på, at der i de senere år er fundet en række vikingetidsbebyggelser, som siden forsvandt. Og dermed er hovedtesen for så vidt bevist: byer flytter, stednavnene er ingen garanti for pladskontinuitet. Imidlertid rækker det anførte ikke til noget bevis for, at udgravningsresultaterne i de andre middelalderbyer dækker virkeligheden. Et par byer kan tages som eksempel på vanskelighederne ved samplingsmetoden. I Rønninge udgravedes 5 felter, heraf med keramik fra vikingetid 1, ældre middelalder 2, høj- og senmiddelalder 4, renæssance 5; i Kertinge 10 felter, heraf med keramik fra ældre middelalder 2, høj- og senmiddelalder 6, renæssance 10; i Ladby 10 felter, heraf med keramik fra vikingetid 1, ældre middelalder 4, høj- og senmiddelalder 6, renæssance 10. Det vil ses, at keramikfundene, måske ikke helt uventet, aftager, jo længere tilbage man kommer i tid. Dette kan skyldes ringere holdbarhed for den ældre keramik, eller at den ældre bebyggelse var mindre omfattende end den senere eller lå lidt forskudt i forhold til denne (om muligheden heraf for Ladby se s. 74). Hvorom alting er, udgravningerne *kunne* være forløbet således, at der i Flemløse, hvor der blev fundet ét

keramikskår fra ældre middelalder, var blevet fundet nul, og det til trods for at kirken er en frådstenskirke fra o. 1100. Eller således, at der i ingen by var blevet observeret keramik fra vikingetiden! Fundet i Rønninge bestod af 11 skår fra 1 eller 2 kar, mens fundet i Ladby bestod af 10 skår i en grube. Af ræsonnementet følger omvendt, at der meget muligt er keramik fra vikingetiden at finde i nogle af de landsbyer, hvor intet blev fundet.

Kommet så langt, rejser der sig, forekommer det mig, følgende spørgsmål: Hvordan kan man afgøre, om en bebyggelse, som – ifølge keramikfundene – eksisterer i vikingetiden, ikke eksisterer i den foregående periode, hvis keramik er ukendt? Sammenfattende må det siges, at Grøngaard Jepsens tese i den skarpe form, han har givet den, muligvis er rigtig, men at den jo først og fremmest hviler på *e silentio*-slutninger. Det kan vise sig, at den må modificeres på linie med iagttagelserne for Nordvesttyskland således, at nogle af de i 8.-9. årh. anlagte bebyggelser atter forsvandt eller flyttede, mens andre blev liggende, blev permanente.

Det er som sagt en spændende tese og en veloplagt fremstilling, som Grøngaard Jepsen har givet os. I et afsluttende kapitel forsøger han at give en forklaring på det iagttagne: hvorfor flyttede landsbyerne, og hvorfor holdt de op med at flytte? Erland Porsmose havde på de bebyggelsehistoriske symposier i Odense i 1977 og 1979 opstillet en teori om middelalderlandsbyens opkomst, havde i fortsættelse af Aksel E. Christensen 1969 talt om indførelse af toftesystem og bylag (fællesskab) og foreslået, at byernes fiksering var en konsekvens af indførelsen af vangebruget. Som baggrund for det hele så han bl.a. hjulplovens indførelse. Grøngaard Jepsen forsøger at nuancere denne forklaring på følgende vis:

Middelalderlandsbyen skabtes ikke med ét slag. Ressourceområdet var for mange byer allerede fastlagt i romersk jernalder, og toftesystemet og et dermed kombineret dyrkningsfællesskab udvikledes allerede da. Efter regressionen i 6.-7. årh. fulgte vikingetidens befolknings- og bebyggelsesekspansion. Med agerbrugets intensivisering i 10.-12. årh. placeredes byerne mere centralt i agerlandet. Hjulplovens indførelse kan derimod ikke tildeles særlig forklaringskraft. Årsagen til middelalderbyens stabilitet skal ikke søges i indførelsen af et bestemt nyt element, men derimod i det omgivende samfunds krav om stabilitet.

Grøngaard Jepsen gør ikke i bogen særlig meget ud af stednavneforskningen og stednavneproblematikken, men konstaterer blot (s. 121), at de ældste landsbynavne kun kan bruges til at vise område- og bebyggelseskontinuitet, ikke bopladskontinuitet. Samtidig påpeger han med rette, at de ældste navne angiver et minimumsbillede af bebyggelsen

fra tiden før vikingetid, og at de intet udsiger om ekspansionen i romersk jernalder og regressionen i det 6.-7. årh. (s. 145). I flere af sine tidligere arbejder har han imidlertid taget nærmere stilling til stednavneforskningens resultater, og vistnok på en sådan måde, at det måtte fremkalde det skarpe indlæg, som John Kousgård Sørensen leverede til *Fortid og Nutid* 1981. Denne fremhævede, at den sproglige datering af stednavnene jo gælder navnene og ikke bebyggelserne, at ingen stednavneforskere ville bygge dateringer på, at navnedannelse og landsbyanlæggelse skulle være samtidig, og at landsbyer naturligvis kunne være flyttede inden for deres bebyggelsesrevir, inden for bebyggelsesens område. Hans formuleringer viser, at arkæologi og stednavneforskning i 1981 faktisk var kommet på linie. Der er imidlertid næppe tvivl om, at vi alle, også stednavneforskerne, for få år siden forestillede os, at landsbyerne normalt lå hvor de altid havde ligget. Kristian Hald mente således i *Vore Stednavne* (1965), at vi først ville få en datering af vore landsbyer, når der blev foretaget større arkæologiske undersøgelser i dem, og Vibeke Christensen og Kousgård Sørensen vendte sig i *Stednavneforskning I* (1972) imod en række arkæologers forsøg på at datere stednavnetyper uden at stille krav til ordentligt lokalt sammenfald mellem fund og bebyggelse. Fundene skulle gøres »i eller i umiddelbar tilknytning til bebyggelsen«. Formuleringen i *Fortid og Nutid* 1981 turde derfor betegne en præcisering nødvendiggjort af netop den arkæologiske forsknings udvikling i 1970'erne.

Det er godt, at vi har fået Grøngaard Jeppesens redegørelse for det fynske landsbyprojekts vigtigste og mest opsigtsvækkende resultat. Lad så være, at tesen næppe kan betegnes som verificeret, hvis den indebærer, at alle landsbyer flyttes så sent som i det 10.-12. årh. Men i øvrigt er den fynske undersøgelse allerede fulgt op af en undersøgelse på Stevns i 8 byer, og billedet er det samme som på Fyn (Lotte Hedeager m.fl. i *Hikuin* 8, 1982). Endelig bør det nævnes, at det er en meget smuk bog med instruktive tabeller, skemaer og kort. Kun savnes et stedregister. For den fremtidige forskning, herunder hele opfattelsen af vikingetid og ældste middelalder, må det fynske projekt og Torben Grøngaard Jeppesens fremstilling blive en uomgængelig inspirationskilde. Forfatteren slutter selv af med at pege på en række nye opgaver, som efter projektets gennemførelse bør tages op af den arkæologiske forskning.

Erik Ulsig